

Др Чедомир Пејовић

РАДНИЧКИ ПОКРЕТ У ПОЛИТИЧКОМ ЖИВОТУ ЦРНЕ ГОРЕ (1921-1923)

Већину становништва у Црној Гори чинили су пољопривредници, што потврђују статистички подаци. Сеоско становништво било је заступљено са 79,3%. На индустрију и занатство отпадало је 6%, а на трговину, кредите и саобраћај 4%.¹ Истина, ситуација по срезовима била је другачија. Она је зависила од привредне структуре и конфигурације земљишта. Приморски крајеви, посебно Котор, били су више оријентисани на поморство, трговину, занатство и индустрију. У Котору пољопривредни елемент износио је 46,5%, док су индустрија и занатство била заступљени са 16%.² На Цетињу се пољопривредном дјелатношћу бавило 70,6%, а индустријом и занатством 6,9%.³ У Подгорици стање је било нешто повољније за индустрију и занатство. Ту су ове привредне гране износиле 8,6%.⁴ У сјеверним крајевима је сеоско становништво заузимало прво мјесто: Никшић 35,6%, Колашин 85,8%, Беране 86,4%, Андријевица 87,4% и Бијело Поље 90%.⁵

Положај сеоског становништва био је врло тежак. Ситна пољопривредна газдинства чинила су језгро црногорске привреде. Према подацима из 1931. године, њих је било 60060.⁶ Појава капиталистичких

---

¹ Спасоје Меденица: Привредни развитак Црне Горе 1918-1941.

² Исто, стр. 28.

³ Исто, стр. 28.

⁴ Исто, стр. 28.

⁵ Исто, стр. 28. (Меденица наводи да су ови подаци узети из Пописа становништва 1931).

⁶ Спасоје Меденица: Привредни развитак Црне Горе 1918-1941, стр.21, Титоград 1959г.

елемената на селу разбила је њихову економску хомогеност и довела до процеса раслојавања, што је имало за посљедицу нови талас осиромашења. Стварање крупног посједа имало је за посљедицу пауперизацију сељака и пропадање њиховог ситног посједа. Разне врсте најамних односа нагомилале су супротности, што се негативно одражавало на ситног посједника. Ситни сељак је живио у тешким условима, задуживао се, постепено губио своје парче земље и најзад прелазио у редове пролетеријата.⁷

Градско становништво бавило се претежно занатима и трговином. Мањи дио отпадао је на индустрију. Подаци о занатским, трговинским и другим радњама непотпуни су. Истина, сачувани су спискови Удружења занатлија среза цетињског⁸ и Списак регистрованих занатлијских радњи и локала-трговинско-индустријске и занатске коморе у Подгорици.⁹ На Цетињу је 1919. године, као што смо навели, издато 217 дозвола,¹⁰ а 1920. дата је сагласност за отварање 39 нових радњи.¹¹ У току 1922. године број радњи на Цетињу повећан је на 395,¹² да би 1924. године смањен на 220.¹³ Од 1925. до 1929. године број радњи био је приближно исти. У Списку за 1925. годину помињу се појединачно по азбучном реду све бранше.¹⁴ На трговинске и занатлијске радње и њихово пословање утицао је једним дијелом и привредни успон до тридесетих година. Трговинских радњи било је 55, занатских 45, а осталих 169.¹⁵ Сљедеће, 1926. године на Цетињу је укупно 264¹⁶ радње. У осталим градовима Црне Горе ситуација је била нешто друкчија. У Котору се у то вријеме помиње велики број трговинских, занатлијских и осталих радњи. Њихов број тешко је утврдити, јер подаци нијесу прецизни. Ипак, на основу спискова може се закључити

---

⁷ Исто, стр. 21.

⁸ ДАЦ: Удружење занатлија среза цетињског - Цетиње (дио докумената налазио се у Мин. трг. и инд. НРЦГ, бр. 3269).

⁹ ДАЦ: Списак регистрованих занатлијских радњи -трговинско-индустријске и занатске коморе у Подгорици.

¹⁰ ДАЦ: Трговачке и знатске радње на Цетињу (1919).

¹¹ ДАЦ ОЦ: Трговачке и занатске радње на Цетињу (1920).

¹² ДАЦ ОЦ: Списак замијењених дозвола трговачких и занатских радњи на Цетињу (1922).

¹³ Исто, II свеска.

¹⁴ ДАЦ ОЦ: Азбучни списак свих бранша (1925).

¹⁵ Исто.

¹⁶ ДАЦ ОЦ: Азбучни списак свих бранша (1925).

да број радњи расте до 1929. године, да би у периоду кризе економске и политичке опао.¹⁷ Међу занатлијама најбројнији су били: пекари, месари и обућари.¹⁸ У Херцег-Новом од укупно 87 радњи највећи број отворен је до 1931. године.¹⁹ У Подгорици се помиње 99 занатлијских и трговинских радњи, као и 60 кафана.²⁰ У Никшићу их има 160, Беранама 63 итд.²¹

Индустријска предузећа јављају се нешто касније. Она зависе од комуникација и од капитала неопходног за почетак рада. У периоду економског успона помиње се више индустријских предузећа: Пилана у Рисну, Пилана у Тари-Хан Гаранчића, Уљара у Бару, Фабрика за прераду крљушти рибе на Ријеци Црнојевића, Пилана у Пјешчаници, Пилана у Бијелом Потоку, Солана у Улцињу, Фабрика сапуна у Котору, као и 2 циглане у Боки.²² Поред наведених, у Беранама се помиње 1919. године Акционарско друштво "Ибар", које се бавило експлоатацијом шума.²³ Користећи сиромаштво сеоског становништва, акционари су по ниским цијенама куповали шуму.²⁴ Друштво је проширило своју дјелатност и на Рожаје, гдје су постојали повољни услови за експлоатацију. У току 1921. године друштво је посјекло 30.000 стабала четинара.²⁵ Према неким подацима, експлоатацијом шума у Рожајама бавило се АД "Треска" из Скопља.²⁶

Положај радничке класе карактерисао се не само ниским надницама и лошим условима рада већ и наглашеним експлоататорским ставом капиталиста према њој. Власници разних мањих и већих индустријских предузећа третирали су раднике као марву и најбезочније експлоатисали

---

17 ДАЦ: Списак регистрованих занатлијских радњи-трговинско-индустријске и занатске коморе у Подгорици. (У једном списку помиње се 157 радњи, а у другом 455. Ту улази Херцег-Нови, Тиват и Будва).

18 Исто.

19 Исто.

20 ДАЦ: Списак регистрованих занатлијских радњи-трговинско-индустријске и занатске коморе у Подгорици.

21 Исто.

22 Спасоје Меденица: Привредни развитак Црне Горе 1918-1941. стр. 112 и 113 Титоград, 1959.

23 А II 12592/VIII 1и -69: Р. Боричић и В. Лутовац: Развитак организације КПЈ у срезу .беранском од 1927. до 1941. Међу првим експлоататорима помињу се: Миљан Радовић, Илија Пејановић и Ананије Вујадиновић.

24 Исто.

25 Исто.

26 Исто.

њихову радну снагу. Радно вријеме није тада било прецизно одређено. Оно се кретало од 10 до 14, па и 16 часова. У неким пијанама радило се до изнемоглости.²⁷ "Услови живота су били знатно тежи него у другим развијенијим крајевима Југославије у којима су дјеловали у чистијем виду капиталистички односи. Ситни капиталиста у Црној Гори могао је опстати само повећаном експлоатацијом радника, продужавањем радног дана и мањом најамнином."²⁸

Буржоазија није била задовољна постигнутим резултатима у борби против радничке класе. Она је из дана у дан повећавала експлоатацију и у том правцу није имала граница. Нијесу помагали ни закони, који су у кратком размаку усвојени: Закон о инспекцији рада (30. децембра 1921.), Закон о заштити радника (8. фебруара 1922) и Закон о осигурању радника (14. маја 1922).²⁹ Капиталисти су у Црној Гори игнорисали ове законе и оглушивали се о њих. Они су користили и дјецу као радну снагу и ноћу.

Политичке прилике у периоду завођења бијелог терора карактерисале су се јединственим и фронталним нападима буржоазије на револуционарни покрет и помањкањем зрелијих мјерила у свим видовима друштвеног живота. На то су у Црној Гори посебно утицале и страначке размирице, које су представљале солидну подлогу за реакционарно дјеловање режима. Ни једна грађанска странка није била у могућности да схвати збивања, нити да их интерпретира у складу са програмским декларацијама својих програма. Опозиција према режиму и његовој унутрашњој политици имала је своје позиције искључиво у револуционарном покрету. То је била специфичност која је у то вријеме разликовала Црну Гору од осталих крајева Југославије. Док су се поједине буржоаске странке у земљи почеле оријентисати на борбу против Видовданског централистичког устава, дотле су њихове филијале у Црној Гори трожиле вријеме на лична разрачунавања. Због тога је терор у Црној Гори и био жешћи, а отпор снажнији.³⁰

---

²⁷ А П 12592/VIII 1 и -69: Р. Боричић и В. Лутовац: Развитак организације КПЈ у срезу беранском 1927-1941. г.

²⁸ Спасоје Меденица: Привредни развитак Црне Горе 1918-1941 г. стр. 25, Титоград, 1959.

²⁹ Преглед историје Савеза комуниста Југославије, стр. 91, Београд, 1963. Ови закони предвиђали су осмочасовно радно вријеме. Њима је био забрањен ноћни рад за жене и мушкарце до 18 година.

³⁰ Преглед историје Савеза комуниста Југославије, стр. 92. Београд, 1963. У Црној Гори настаје нешто касније консолидација у редовима грађанских странака.

Криза буржоаског либерализма - бијели шерор

Велика политичка криза зачепила је све поре буржоаског организма у толикој мјери, да је он био неспособан за живот. Његове терористичке акције имале су за посљедицу хаос на свим пољима дјелатности и снажан отпор. Отпор се спонтано јавио у крилу револуционарног пролетерског покрета.

Почетком 1921. године на Детињу је одржанон скуп црногорских и херцеговачких студената-комуниста.³¹ Њиме је руководио Никола Ковачевић. На овом састанку главна тема разговора била је Обзнана. У исто вријеме дискутовано је о даљем раду и животу партијских организација. У вези са тим ријешено је да се пређе на илегални рад.³²

Послије доношења Закона о заштити државе и одузимања мандата комунистичким народним посланицима у Црној Гори је одржано више протестних зборова. На збору у Црмници - Вирпазару комунисти су направили резолуцију и упутили је Скупштини, протествујући против избацивања комунистичких посланика.³³ На Детињу и у Подгорици радни народ најоштрије је осудио режим због гажења основних демократских права.³⁴ У Никшићу је организован штрајк банкарских службеника, који је имао политички карактер.³⁵ Партијске организације, иако разбијене, сналазиле су се свака према својој могућности. У Никшићу су организовани тајни канали, који су били намијењени илегалној штампи и пропагандном материјалу.³⁶ На тај начин КП се припремала за напоран илегалан рад и тражила форме које би јој најбоље одговарале. У току судских процеса комунистима прикупљана је новчана помоћ, а она је имала своје упориште у "Црвеној помоћи".³⁷

---

³¹ А II 12652/ VIII 1 б-164: М. Делибашић: Сјећања.

³² Исто. Ми сматрамо да у јануару није могло бити говора о илегалном раду. Тек је априлски састанак Централног партијског вијећа КПЈ начео то питање.

³³ А II 8705/VIII 1г-7: Црмница 1918-1945. Грађа за историју Комунистичке партије.

³⁴ ФОК СК Титоград: Биљешке из разговора са Јовом Загором 12. јануара 1959.

³⁵ А II 8049/VIII 1д-40: М. Миловић: Развој и борба радничке класе и класних радничких синдикалних организација у Никшићу 1919-1940.

³⁶ Исто. Први канал били су: Боцо Лазовић и Павле Ердес. Материјал је ишао преко Ђока Ербеца.

³⁷ А II 8049/VIII 1д-40: Развој и борба радничке класе и класних радничких слободних синдикалних организација у Никшићу 1919-1940. Михаило Миловић. Помоћ је једном приликом упућена Сави и Павлу Ковачевићу-Кикинда.

Буржоазија је организовала крајем октобра 1921. год. процес против Јована Томашевића, оснивача КП у Црној Гори.³⁸ Суђење је обављено на Цетињу. Представници режима трудили су се свим силама да се Томашевић осуди. У том циљу прикупљени су разни материјали, међу којима посебно мјесто заузимају два прогласа. На првом су потписи председника Црногорске комунистичке партије Јована Томашевића и представника Руске комунистичке партије (бољшевика) др В. Марковића.³⁹ У њему се Црногорци позивају да се окупе око КП, јер је она народна партија "... која се бори против капиталиста и народних крволока."⁴⁰ У наставку се позивају војници и официри да створе "...црвену народну гарду"⁴¹ која ће ослободити свој народ од ропства свјетског капитала.⁴² Други проглас потписали су: Јован Томашевић за председника Извршног Одбора, Павле Жижих, народни посланик, Гојко Жарић, нар. учитељ, др Вукашин Марковић, пред. руске Комунистичке партије (бољшевика) и Блажо Ненадић, секретар.⁴³ Овај проглас садржи у првом дијелу 8 тачака, а у другом 14.⁴⁴ У међутексту каже се: "Под руководством Комунистичке III интернационале народ Југославије одредио је Извршни Одбор преко Комунистичке партије, који ће руководити ослобођењем од крвожедне буржоаске класе и њене продане краљевске шпијунске владе и власника."⁴⁵ Приликом саслушања 25. октобра Томашевић је изјавио да је у партијској организацији Цетиња најприје имао функцију секретара, а затим председника.⁴⁶ Послије дугог натезања и много процедуралних питања, Томашевић је коначно ослобођен 1. јуна 1922. године.⁴⁷

Прилике у Боки Которској у доба бијелог терора улазе у фазу оштрих класних сукоба, изражених у многим супротностима, које су се

---

³⁸ ДАЦ ОС: бр. 107 (21).

³⁹ "Историјски записи, књига XV, 1959. Ђ. Пејовић: Суђење Јовану Томашевићу 1921. године на Цетињу, стр. 191.

⁴⁰ Исто, стр.192.

⁴¹ Исто, стр. 192.

⁴² Исто, стр. 192.

⁴³ "Историјски записи", књига XV, 1959. Ђ. Пејовић: Суђење Јовану Томашевићу 1921. године на Цетињу, стр. 194.

⁴⁴ Исто, стр. 192. 193. и 194.

⁴⁵ Исто, стр. 193.

⁴⁶ ДАЦ ОС: бр 107 (21).

⁴⁷ Исто.

манифестовале нарочито у даљем притиску од стране режима. Већ на почетку августа наступило је велико чишћење у Котору. Поглаварство и Општина имали су пуне руке посла тих дана. Шестог августа донесена је одлука о протјеривању више лица. Та лица су због погибелности за државу⁴⁸ морала напустити Котор у року од 24 сата.⁴⁹ Ускоро затим, 11. августа протјерано је још неколико лица.⁵⁰ Неколико дана касније, 19. августа Општина Херцег-Нови извијестила је Поглаварство да су протјерани радници продужили пут према мјесту сталног боравка.⁵¹ У септембру и октобру вратили су се у Котор Гринер Карло⁵² и Жилко Иван.⁵³ У акту Општине Котор Котарском поглаварству од 9. августа наводи се да на територији ове општине нема чиновника комуниста.⁵⁴ Органи власти посвећивали су велику пажњу лицима која су долазила из иностранства, нарочито из Совјетског Савеза. У акту Покрајинске владе Општини Котор од 17. септембра тражи се саслушање Стјепана Микулића.⁵⁵ Општина је одговорила да се именовани није појављивао на њеној територији и да је непознат.⁵⁶ Котарско поглаварство је 12. јануара 1922. године поново ставило на дневни ред питање Микулића. У распису упућеном општинама наводи се да је поменути Микулић боравио у Русији од 1915. године.⁵⁷ Ни послје овог расписа Општина о њему није могла пружити никакве податке. У августу 1921. године забрањено је неколико њемачких комунистичких листова.⁵⁸ Почетком 1922. године притисак

⁴⁸ ДАК ОК, бр. 1977 (21): Котарско поглаварство-Котор Општини Котор, 6. августа.

⁴⁹ ДАК ОК, бр. 1977 (21): Котарско поглаварство Котор општини Котор, 6. август. Протјерани су: Виола Јосип у Италију, Јелавић Илија у Мућ, Иван Жилко на Вис, Вик (Вицко) Вацлав у Чехословачку, Гринер Карло и Вицко у Мађарску.

⁵⁰ ДАК ОК, бр. 2086 (21): Котарско поглаварство Котор Општини Котор, 6. август Сотир Михаило протјеран 8. а Челебић Митар 9. августа. Остали 11. (види бр. 1980).

⁵¹ ДАК ОК, бр. 2086 (21): Општина Херцег-Нови Општини Котор, 19. август. Види бр. 1977.

⁵² ДАК ОК, бр. 2310 (21): Котарско поглаварство Општини Котор, 13. септембар. У питању је био Гринер Карло.

⁵³ ДАК ОК, бр. 2792 (21): Котарско поглаварство Општини Котор, 27. октобар. Вратио се Жилко Иван.

⁵⁴ ДАК ОК, бр. 1996 (21): Општина Котор Котарском поглаварству - Котор, 9. август.

⁵⁵ ДАК ОК, бр. 1996 (21): Покр. влада Општини Котор, 17. дец.

⁵⁶ Исто.

⁵⁷ ДАК ОК, бр. 181 (22): Распис котарског поглаварства упућен свим општинама 12. јануара.

⁵⁸ ДАК ПИБ, бр. 13 (21): Забрањени листови: "Југе интернационале", орган Комунистичке омладинске интернационале Берлин, "Дер Роте Куриен", орган Уједињене комунистичке

буржоаских власти нагло је појачан. То потврђује више званичних извјештаја. У једном од њих Општина је 12. фебруара дала негативне податке о појединим комунистима.⁵⁹ За неке је чак речено да су у ратно доба свједочили против "... наших људи."⁶⁰ Послије жалбе једнога од њих (Брајак Трипо), предсједник Општине извјестио је Покрајинску владу 16. јуна да је именовани надахнут "... комунистичким идејама због чега је од политичких власти био осуђиван на тамницу."⁶¹ Поред више мјера, које су биле предузете директно против појединих комуниста буржоазија је водила борбу и против комунистичког покрета на ширем плану. У том циљу она је фалсификовала чињенице и наносила лажи о КП и СССР-у. У марту је Котарско поглаварство доставило Општини плакат "Како су комунисти упропастили Русију".⁶² Органима власти у Котору упућен је 27. априла телеграм из Сплита, којим их Покрајинска влада обавјештава о путу Мирослава Крлеже по Далмацији.⁶³

Акција буржоаских власти нарочито се појачала против комунистичког покрета и свих њених видова дјелатности послје доношења антидемократског Закона о заштити државе. У Црној Гори, без обзира на тешке посљедице, послје ступања на снагу поменутог закона, рад је настављен. Он се испољавао у контактирању чланова КП, договорима и краћим састанцима. Један дио пажње посвећиван је илегалним материјалима и курирској служби.⁶⁴ У једном акту из октобра 1921. године Министарство унутрашњих дјела обавјештава подручне органе о новој акцији комуниста и истиче: "Министарство је извештено да се комунистички агитатори и курири при вршењу и обављању агитаторске и курирске службе понајвише у последње време служе аутомобилима, и на

странке Западне Саксоније-Берлин и Лајпциг, "Интернационале Југендкоресподенц", орган Извршног комитета Комунистичке омладинске интернационале-Берлин.

⁵⁹ ДАК ОК, бр. 479 (22): Извјештај Општине Котор Котарском поглаварству 12. фебруара.

⁶⁰ Исто (Брајак Трипо, служб. писанске општине).

⁶¹ ДАК ОК, бр. 1731 (22): Предсједник Општине Котор Покрајинској влади-Сплит 16. јуна.

⁶² ДАК ОК, бр. 775 (22): Котарско поглаварство Котор Општини Котор доставља плакат "Како су комунисти упропастили Русију" 10. марта.

⁶³ ДАК ОК, бр 2 (22): Шифрована депеша Покрајинске владе Сплит Котарском поглаварству-Котор 27 априла.

⁶⁴ Ф ОК СК Титоград: Биљешке из разговора са Нишом Милановићем од 4. и 5. фебруара 1959.

тај начин избегавају контролу власти.⁶⁵ "Да би се овоме начину вршења агитаторске и обавештајне службе од стране комуниста стало на пут.⁶⁶ Министарство је издало строго наређење, да се на "... саобраћај аутомобилски обрати највећа пажња и у случају ма и најмање сумње",⁶⁷ власти путнике задрже и претресу.⁶⁸ У Црној Гори постојала је у то вријеме мрежа курирске службе. Она је била добро закамouflирана, јер су у њој, поред комуниста, радили и симпатизери, мање познати органима власти. У Подгорици, Никшићу и на Цетињу велику услугу учинили су КП шофери. Они су под најтежим условима успијевали да обаве повјерени задатак, успоставе везу и уруче илегалну штампу или материјале.⁶⁹ Крајем децембра све власти у Црној Гори обавијештене су да је запаљена зграда жељезничке станице у Букурешту. У акту Министарства унутрашњих дјела Окружном начелнику Цетиње наводи се "... да је ово дело большевика."⁷⁰ У исто вријеме скренута је пажња да се строго води рачуна о свим државним зградама.

У историји револуционарног покрета Црне Горе посебно мјесто, како по својим идејама, тако и по практичној примјени марксистичке теорије, заузима др Вукашин Марковић. Он се појавио у Црној Гори у јулу 1920. године са ореолом истакнутог большевичког револуционара.⁷¹ У периоду избора био је врло активан. У току 1921. године контактирао је са члановима КП и мјесном организацијом у Подгорици. Нарочито је инсистирао на томе да му се омогући састанак са Јованом Томашевићем. Према сачуваним подацима, они су се састали у Црмници.⁷² Поред тога, он

⁶⁵ А II 6284, 6285, 6287/V 5-17 (21): Окружно начелство Цетиње начелницима срезова: Цетиње, Ријека и Чево преноси акт Министарства унутрашњих дјела, пов. О. Ј. Б. бр. 31330 од 7. октобра 1921.

⁶⁶ А II 6284, 6285, 6287/V 5-17 (21): Окружно начелство - Цетиње начелницима срезова: Цетиње, Ријека и Чево, преноси акт Министарства унутрашњих дјела, пов. О. Ј. Б. бр. 31330 од 7. октобра 1921.

⁶⁷ Исто.

⁶⁸ Исто.

⁶⁹ Ф ОК СК Титоград: Биљешке из разговора са Нишом Милановићем од 4. и 5. фебруара 1959. Најпознатији шофери били су: Бећо Лазовић, Ђоле Божовић, Ђоко Чајовић, Павле Бећир, Душан Секуловић, Ђуро Тичић и Душан Радовановић.

⁷⁰ А ИИ 7437/V 1-21 (21): Акт Министарства унутрашњих дјела окружним начелницима, Пов. Д. З. Б. 19303 од 29. децембра 1921. године.

⁷¹ Ф ОК СК Титоград: Биљешке из разговора са Јовом Загором од 12. јан. 1959. г. Загора тврди да је др Марковић често разговарао са члановима мјесне организације и износио им своје погледе на борбу против буржоазије.

⁷² ДАЦ ОС: бр. 107 (21): Записник са саслушања Ј. Томашевића 25. октобра.

се тада упознао и са Иваном Милутиновићем у Вучјој Рупи у Пиперима.⁷³ По доласку у Подгорицу у јулу 1921. године др Марковић је ухапшен. Послије неколико дана, на интервенцију групе истакнутих грађана - комуниста, пуштен је.⁷⁴ За читаво вријеме његовог боравка у Подгорици полиција је будно мотрила на његово кретање. Др Марковић представља веома интересантну појаву у радничком покрету. Његове идеје долазе нарочито до израза у периоду бијелог терора, када се класни револуционарни покрет налазио у илегалности. Он је био присталица индивидуалног терора, али је у исто вријеме сматрао да треба волити организовану борбу против капитализма.⁷⁵ Немамо података о томе да ли је оснивање "Црвене правде" почетком 1921. године у Загребу, чији је истакнути организатор био Рудолф Херцигоња, имало неког утицаја на др Марковића. Због намјере полиције да га ухапси он је побјегао у шуму, гдје се крио извјесно вријеме. Мјесна организација КП у Подгорици имала је доста муке са др Марковићем. Он је, као фантаста и веома сложен човјек, тешко могао да се уклопи у организовану - класну борбу.⁷⁶ Послије дугог боравка у шуми, гдје је, користећи своју професију, указивао сељацима помоћ у лијечењу, он се предао органима власти. Власти су га спровеле у Цетињски затвор. Ту је био извргнут физичком и психичком малтретирању. Због тога је више пута протествовао. У том периоду написао је неколико писама истакнутим личностима Совјетског Савеза, међународне организације рада и др. у којима говори о својим плановима.⁷⁷ Полицијски органи у извјештајима истицали су да је врло немиран и да ремети затворски ред. Због тога је донесена одлука да му се на руке и ноге ставе окови.⁷⁸ Др Марковић је тада писао Управи Затвора неколико пута, протестујући против ове одлуке. У једној жалби он се потписује "своје него др Марковић".⁷⁹ Због наступа гњева, који су долазили као последица тешких услова у којима је живио у затвору - полиција је нашла за сходно да

---

⁷³ А II 12201/VIII 1а-60: Милица Бешић: Иван Милутиновић и др Вукашин Марковић.

⁷⁴ Ф ОК СК Титоград: Биљешке из разговора са Јовом Загором од 12. јан. 1959. Партијска организација у Подгорици, као и Станко Драгојевић предузели су мјере за његово пуштање.

⁷⁵ Ф ОК СК Титоград: Биљешке из разговора са Јовом Загором од 12. јан. 1959.

⁷⁶ Исто.

⁷⁷ А II 5254/VI 1-1: Материјали о др Марковићу.

⁷⁸ Исто. У таквом положају др Марковић је остао неколико дана. То га није сломило, јер је свакодневно пркосио стражарима и осталим званичним лицима која су долазила да га саслушавају.

⁷⁹ А II 5254/VI 1-1: Материјали о др Марковићу.

га упуту у шибенску Душевну болницу на испитивање.⁸⁰ Психијатри су га прегледали и истакли у извјештајима да код др Марковића нема елемената који указују на душевну поремећеност.⁸¹ У једном од њих каже се: "Марковић је убијеђени и одушевљени присталица комунистичког покрета."⁸² Његов фанатизам, напоменуто је даље, не прелази границе нормалног стања.⁸³ Након ових извјештаја, он је поново пребачен у Цетиње, гдје је организовано његово бјекство у Совјетски Савез. Др Марковић је био познат и по својим "Тезама из револуције".⁸⁴ Његови савременици тврде да је све радио без сагласности Партије.⁸⁵ У току илегалности 1922. године Обласни комитет за Црну Гору поставио је питање др Марковића. Спасоје Ивановић, који је студирао у Прагу, преузео је на себе обавезу да достави ЦК КПЈ у Бечу писмо Обласног комитета.⁸⁶ Ивановић је лично разговарао са др Симом Марковићем. Он му је рекао да се ЦК интересовао (преко Зиновјева) за рад др Марковића.⁸⁷ Зиновјев је о њему рекао да је као револуционар био познат и цијењен у СССР-у.⁸⁸ Послије оваквог одговора и одласка др В. Марковића у СССР, његово питање партијски форуми у Црној Гори више нијесу постављали.

Послија Обзнане, а нарочито Закона о заштити државе, шуме у Црној Гори биле су пуне комита. Међу њима био је и велики број комуниста.⁸⁹ У јулу 1921. године одржан је састанак на Ракочици⁹⁰ (катун Бјелопавлића). Састанку су од комуниста присуствовали Алекса

---

⁸⁰ Исто.

⁸¹ Исто.

⁸² Исто.

⁸³ Исто. У Совјетском Савезу помињао се до познатих чистки тридесетих година.

⁸⁴ А ИИ 12182/VIII 1а-41: Периша Вујошевић: О раду Партије између два рада (На жалост, ниједан примјерак ових теза није сачуван).

⁸⁵ Исто. Сви чланови Комунистичке партије имали су много муке са др Марковићем. Он је желио да се све ријеша истовремено. Никакви проблеми нијесу постојали за њега.

⁸⁶ А II 12182/VIII 1а-41: Периша Вујошевић: О раду партизана између два рата.

⁸⁷ Исто.

⁸⁸ Исто.

⁸⁹ А II 12382/VIII 1д-51: Н. Војиновић: Напредни покрети прије рата (1921. године у шуми су били Петко Милетић и Вуко Стојовић. Нешто касније помињу се: Лазар Ђуровић, Јован Малишић и Савић Ђуровић).

⁹⁰ Исто. Састанак је одржан у колиби Савића Ђуровића. Њему су од комуниста присуствовали, поред поменутих, и остали, који су се тада налазили у шуми. Павићевић је од краја 1924. до августа 1925. г. био секретар ПК КП за Црну Гору.

Павићевић и Радован Пулевић.⁹¹ У исто вријеме је одржан други састанак на Сливљу Никшићком.⁹² На њему је требао да присуствује и Јован Томашевић. У то вријеме он је упутио писмо др Б. Марковићу, који се такође налазио у шуми. Писмо је ухваћено и предато Миловану Цаковићу.⁹³

Революционарно врење захватило је, поред комуниста у шуми, и остале комите. Карактеристично је писмо Милосава Никчевића Милу Мартиновићу од 1. децембра 1920. године. У њему се каже: "Ти сам видиш шта се ради у овој нашој веселој земљи. Сви они који су живјели на рачун народа данас су његови највиши противници и терористи. Они су бацили камен спотицања међу народом црногорским."⁹⁴ Он даље наставља: "Нама је данас једини спас у комунизму."⁹⁵ Никчевић предлаже неку врсту револуције. по њему, покрет треба најприје да почне у Бјелопавлићима, а да се затим прошири и на Катунску нахију. "Народ је уопште расположен за револуцију..."⁹⁶ каже он. На крају говори о Јовану Томашевићу и закључује: "Добро се с њим споразуми. За нас му кажи да смо сви комунисти и да ћемо Вам се придружити у случају револуције."⁹⁷ Ситуација у комитским четама била је врло компликована. Оне су биле састављене од разних елемената, међу којима је највише било федералистичких елемената. Послије Закона о заштити државе, о устанку се у шуми почело све више говорити. У децембру је устанак избио у Стијени Пиперској, а затим проширио преко Мартинића и Бјелопавлића до Острога.⁹⁸ Устанак је трајао од децембра 1921. до краја јануара 1922.⁹⁹ Према сачуваним подацима, устаници су носили црвени барјак.¹⁰⁰ Војска је

---

⁹¹ Исто, Јован Томашевић није присуствовао овом састанку, јер је као комунистички посланик био под надзором полиције. Иначе, он није био присталица терористичких акција.

⁹² Исто. Види претходну фусноту.

⁹³ А II 12382/VIII 1л-51: Напредни покрет прије рата Н. В.

⁹⁴ А II 3530/I 3-6 (20): Писмо Милосава Никчевића Милу Мартиновићу 1. дец. 1920. Аутора писма убио је на Голији 1922. године Блажо Пешикен.

⁹⁵ Исто.

⁹⁶ Исто.

⁹⁷ Исто, Идеје о револуцији међу комитским четама јавила се крајем 1920. године. Федералистички елементи, који су чинили већину, хтјели су да искористе комунисте за своје циљеве.

⁹⁸ А II 12382/VIII 1д-51: Никола Војиновић: Напредни покрет прије рата.

⁹⁹ Исто.

¹⁰⁰ Исто.

за кратко вријеме разбила устаничке групе и запосјела области у којима су се оне до тада налазиле. Послије угушења устанка, у шуми је остало око 40 људи.¹⁰¹ Ова група је одмах кренула према Шавнику, гдје се задржала неколико дана,¹⁰² а затим се пребацила у Ускоке.¹⁰³ Због критичне ситуације чета се пребацила преко Таре, гдје је живјела хајдучким животом. У јулу 1922. године она се поново појавила у никшићком срезу, у Ораху. Чета је покушала уз помоћ Павла Жижића да пређе границу. То јој није пошло за руком, јер је код Рожаја била разбијена.¹⁰⁴ Послије тога у шуми је остало око 30 људи. Они су се до амнестије 1924. године крили у предјелу између Никшића, Колашина и Даниловграда.

Министарство унутрашњих дјела располагало је у јулу 1921. године списком свих истакнутијих комуниста у Црној Гори.¹⁰⁵ У њему се између осталих помињу: Вујошевић Богдан, фармацеут, Вучинић Вучина, учитељ, Григоријевић Богољуб, бравар и ковач, Деља Јован, типограф, Долежал Јекослав, типограф, Драгојевић Станко, чиновник, Ђуровић Лазар, ст. Ђурђевић Видоје, ст. Жижић Павле, комун. посланик, Загора Јово, чиновник, Красан Јекослав, радник, Лукачевић Јово, секр. суда, Мариновић Густаф, радник, Марковић др Вукашин, Милетић Павле, столар, Мук Адолф, келнер, Обуљен Милан, келнер, Поповић Даница, учитељица, Поповић Ђорђе, наставник, Радановић Божидар, правник, Смодлака Мило, конобар, Срженчић Васо, ученик, Томашевић Јован, комун. посланик, Ћетковић Јован, учитељ, и Цветковић Живојин.¹⁰⁶ Многи од њих нашли су

¹⁰¹ Исто.

¹⁰² Исто. (У кући Радована Головића).

¹⁰³ Исто. Чета је неколико дана остала у кући Николе Стуњаша.

¹⁰⁴ Исто. Павле Жижић није био у могућности да организује пребацивање ове дружине у Албанију, јер је војска контролисала гранични појас.

¹⁰⁵ А II 7440/V 5-15 (21): Министарство ун. дјела Краљевине СХС - О. Д. З. Строго пов. јула 1921. Списак комуниста из Црне Горе, Боке и Метохије.

¹⁰⁶ Исто. За Богдана Вујошевића се каже, да је сарађивао у париском листу "Журнал ди Пепл". Деља Јован помиње се као секретар Мјесне организације КП на Цетињу. За Драгојевића Станка наводи се да је један од најистакнутијих црногор. комуниста. Ђурђевић Видоје из Херцег-Новог помиње се као члан комунистичког "Народног дома" у Лозани. За Павла Жижића истиче се да је велики агитатор. Јово Загора пред. Мјесне организације КП у Подгорици ставља се поред Богдана Вујошевића. Красан Јекослав из Тивта ставља се у ред најистакнутијих комуниста. За Матиновића Густава каже се да је одређен за команданта мјеста у случају револуције. За др В. Марковића наводи се да је болестан. Мук Адолф, према списку, припада групи најистакнутијих комуниста. За Обуљен Милана наводи се да је екстремиста и да је уредник листа "Слога" у Бечу. Поповић Даница је жена Поповић Ђорђа, за кога се иначе истиче да је интелектуални вођа комуниста у Пљевљима. За Срженчића (читај Срзентић) Васа наводи се да је радио у Сарајеву и Београду. Томашевић Јован сматра се вођом комунистичког покрета у Црној Гори. За Ћетковић Јована каже се

се, послѣје објављивања Закона о заштити државе у затвору. Павле Жижић, ком. народни посланик, наводи у "Стварању КПЈ" да је по повратку из Београда путовао са др В. Марковићем.¹⁰⁷ У исто вријеме истиче да је и он као и остали, одмах ухапшен и спроведен у Дубровник, а затим у Београд.¹⁰⁸ На Цетињу је група комуниста са Марком Машановићем на челу сачекала Жижића и поздравила га у току путовања преко Цетиња.¹⁰⁹ Највећи број комуниста је послѣје издржане казне упућен у мјеста рођења. То је чинила власт да би разбила партијске јединице и у исто вријеме надзорисала њихов рад.

да је био комунистички одборник у Пљевљима 1920. За Цветковић Живојина напомиње се да је истакнути комуниста. поред тога, њему се приписује да је за Обзнану изјавио да је она "водени цвет".

Списак садржи имена 54 истакнута комунистичка првака у Црној Гори.

¹⁰⁷ А II 12516/VIII 13-23: Павле Жижић: Стварање КПЈ.

¹⁰⁸ Исто.

¹⁰⁹ Исто. Марко Машановић, један од оснивача КПЈ у Црној Гори, дошао је на Цетиње да би са цетињским комунистима дочекао Павла Жижића. Жандарми, који су Жижића спроводили, нијесу правили сметње за вријеме разговора. У Београду се са Жижићем налазио у затвору и Михаило Делибашић, професор. Жижић је спроведен у Колашин, гдје је живио под надзором власти.

Др Чедомир Пейовић

**РАБОЧЕЕ ДВИЖЕНИЕ В ПОЛИТЕЧЕСКОЙ ЖИЗНИ ЧЕРНОГОРИИ
1921-1923. Г.**

Резюме

Социологический обзор основныя закономерностей, политической, культурной, художественной и профсоюзной работе. Структура населения. Разложение общества. Обединение крестьян и новое разделение внутри рабочего движения. Теория слоёв.

Закон об охранении державы (1921). Режим репрессий.

Йован Томашевич, др Вукашин Маркович и Станко Драгоевич. Образование подпольных организаций. Гомогенизация движения.

Формирование специальных обществ и содружеств. Формы работы.

Список известных коммунистов в Черногории по документам Министерства внутренних дел.